साध्य विपचेद्द्याच्चात पिप्पलीमूलतण्डुलीयकवराङ्गत्रोचकमञ्जिष्ठाकरञ्जिकाहस्तिपिप्पलीमरिचोत्पलसारिवाविडङ्गमुष्टहपूमानन्तासोमसरलावाङ्गीकगुडूचीकोशाम्बुश्वेतसर्षपवरुणलवणशुक्तनिचुलकवर्द्धमानवञ्जुलपुत्रश्रेणीसप्तपर्णदन्दकैलबालुकनागदन्त्यतिविषाभयाभद्रदारुकुष्ठहरिद्रावचाचूर्णानि लोहानाञ्च समभागानि ततः क्षारवद्गतपाकमवतार्य लोहकल्के निदध्यात् । अनेन दुन्दुभिं लिम्पेत् पताकातोरणानि च । अवगाहर्गनात् स्पर्शात् विधात् सम्प्रतिसुचयते । एष क्षारागदो नाम शर्करास्वश्मरीषुच । अर्शःसु वातगुल्मेषु कासशूलोदरेषु च । अजीर्णे ग्रहणीदोषे भक्तद्वेषे च दारुणे । एष सर्वविषार्त्तानां सर्वथैवोपयुज्यते । तथा तत्कल्पस्थानामयं दर्पाङ्कुशोऽगदः" ।

दुन्दुभ्य पु० दुन्दुभौ दानवभेदे विप्रे वाद्यभेदे वा भवः प्रकृतो वा यत् । १रुद्रभेदे "नमो दुन्दुभ्याय वन्याय च" यजु० १६।३५ दुन्दुभवे तद्वादनाय साधु यत् । २दुन्दुभिवादन साधने मन्त्रभेदे "ऐन्द्राः क्षत्रियस्य चक्रदुन्दुभ्याः" कात्या०श्रौ० १४।३।११ "क्षत्रियस्य चक्रारोहणे दुन्दुभेर्वादनमन्त्रा ऐन्द्रा भवन्ति" कर्कः ।

दुन्दुमार पु० धुन्धुमार+पृषो० । धुन्धुमारदेशे शब्दार्थकल्प०।

दुफानिकुत्य न० नी० ता० उक्ते वर्षप्रवेशे योगभेदे तल्लक्षणं तत्रोक्तं यथा "मन्दः शुभोऽन्यादिपदस्थितश्चेत् पटोनशीघ्रेण कृतेत्यशालः । तत्रापि कार्यं भवतीति वाच्यं वक्रादिनिर्वीर्यपदेन चेत् स्यात्" ।

दुम्बक पु० (दुम्बा) इति ख्याते मेषभेदे शब्दार्थचि० ।

दुर्(स्) अव्य०दु–रुक् सुक् वा । १दुष्टे २निन्दायां ३निषेधे ४दुःखे च पुरुषोत्तमः ५ईषदर्थे ६कृच्छ्रार्थे ७क्षये ८असम्पत्तौ ९सङ्कटे च गणर०दुर्जीवनः दुर्बलः दुर्दिनम् "सदुरोरधिकरणे" पा०दुष्कृतम् । क्रियायोगेऽस्योपसर्गता उपसर्गशब्दे १२२१पृ० दृश्यम् ।

दुर् स्त्री दृ–क्विप् । द्वारे "दुरोद्यूतान्यक्षरम्" ऋ०१।१८८।५ "या दुरः यज्ञगृहद्वारः" भा० दुरो मानुषी देव या न" ऋ०५।४५।१ "मानुषीर्मनुष्य सम्बन्धिनीर्दुरः द्वारः" भा०

दुर त्रि० दु–बा० कुर । दातरि "दुरो अश्वस्य दुर इन्द्र गोरसि दुरो यवस्य वसुन इलसतिः" ऋ०१।५३।२ "दुरो दातासि" भा०

दुरक्ष पु० दुष्टोऽक्षः प्रा०स० । १कपटपाशके २दुष्टनेत्रे च "अदर्शे पुरुषस्याक्षि प्रधानमेति ह स्माह याज्ञवल्क्यो दुरक्ष इव ह्यास पूयोहैवास्य दूषीका ते एवैतदनरुक्करोति यदध्यायनक्ति" शत०ब्रा० ३।१।२।१० "दुरक्षमेव अञ्जनेन नाशयति" भा०६व०। दुष्टमक्षि यस्य षच् समा । २तद्युक्ते त्रि० "अश्वः शुक्ल उ दुष्टसुख इवाथोह दुरक्षोभावुकस्तम्" शत०ब्रा०७।३।२।१४ दुष्टोऽक्षो यत्र । ४दुष्टद्यूते

दुरतिक्रम त्रि०दुःखेनातिक्रम्यतेऽसौ दुर्+अति+क्रम–कर्मणि खल् । १दुःखेनातिक्रमणीये २दुर्लङ्घ्ये "सर्वन्तु तपसा साध्यं तपोहि दुरतिक्रमम्" मनुः । ३विष्णौ पु० "समावृत्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः" विष्णु०सं० "भयहेतुत्वादस्याश्च सूर्यादयोनातिक्रामन्तीति दुरतिक्रमः "भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पञ्चमः" इति मन्त्रवर्णात्" भा० "तस्याज्ञाया दुर्लङ्घ्यत्वात् तस्य तथात्वम् ।

दुरत्यय त्रि०दुःखेनातीयते दुर्+अति–इ–खल् । १दुरतिक्रमणीये २दुस्तरे च । "स्वर्गमार्गपरिघो दुरत्ययः" रघुः ।

दुरत्येतु त्रि० दुर+अति+इ–कर्मणि–तुन् । दुरतिक्रमणीये "ता भूरि पाशावन्धतस्य सेतू दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय" ऋ० ७।६५।३ "दुरत्येतू दुरतिक्रमणीयौ" भा०

दुरदृष्ट न० दुष्टमदृष्टम् प्रा०स०। दुर्भाग्ये पापे ।

दुरद्मनी स्त्री अद–भावे मनिन् वा ङीप् दुष्टा अद्मनिः (नी) प्रा०स०। दुर्भोजने । "पाहि दुरद्मन्या अविषं नः पितुम्" यजु० २।२०। "अदनमद्मनी दुष्टा अद्मनी दुरद्मनी दुर्भोजनम् ततः मां पाहि चतुर्थी पञ्चम्यर्थे" वेददी०।

दुरधिग त्रि० दुःखेनाधिगम्यतेऽसौ दुर+अधि+गम–बा० कर्मणि ड । १दुष्प्राप्ये २दुर्ज्ञेये च । "दिव्याक्षरैर्दुरधिगान्नृप ! विक्रियाभिः" भाग० ३।२३।८ ।

दुरधिगम त्रि० दुःखेनाधिगम्यते दुर्+अधि+गम–कर्मणि खल् । १दुष्प्राप्ये २दुर्ज्ञेये च । "द्रव्यदेशकालमन्त्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्या दुरधिगमोऽपि भगवान्" भाग०५।२३।३ "इह दुरधिगमैः किञ्चिदेवागमैः" किरा०।

दुरधीत न० दुष्टमधीतम् प्रा०स०। वर्णानां यथास्थानानुच्चारणेन यथास्वरानुच्चारणेन च अध्ययने "दुष्टः शब्दः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्या प्रयुक्तो न तमर्थमाह । स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधादिति" दुष्टांश्छन्दान्मा प्रयुक्ष्महीत्यध्येयं व्याकरणम्" महाभाष्योक्तेः "यदधीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्द्यते । सोऽनग्नाविव शुष्कैधो न तज्ज्वलति कर्हिचित्" श्रुतेश्चाध्ययनस्य दुष्टत्वं बोध्यम् । [अध्येतमशक्यो

दुरध्यय त्रि० दुःखेनाधीयते कृच्छ्रार्थे दुर्+अधि+इ–खल् ।